

Regina Smoter Grzeszkiewicz. Powstanie styczniowe na Zamojszczyźnie.

Powstanie styczniowe jako wyraz oporu przeciwko narastającemu terrorowi ze strony rosyjskich władz zaborczych w stosunku do Polaków ogłoszone zostało ogłoszone manifestem 22 stycznia 1863 wydanym w Warszawie przez Tymczasowy Rząd Narodowy, trwało do jesieni 1864 roku¹, zasięgiem objęło tylko zabór rosyjski, czyli Królestwo Polskie oraz ziemie zabrane – Litwę, Białoruś i część Ukrainy. Wiele ze stoczonych w powstaniu potyczek z rosyjskimi oraz kozackimi oddziałami miało miejsce na terenie Zamojszczyzny.

Trwające na ziemiach Królestwa Polskiego niepokoje wewnętrzne, w wyniku których doszło do wybuchu powstania już w roku 1861 stanowiły dla zarządzającego w imieniu cara państwem polskim namiestnika pretekst do ogłoszenia stanu wojennego. W Archiwum Państwowym w Lublinie w Zespole Akt Rządu Gubernialnego Lubelskiego zachowały się dane odnośnie restrykcji wynikających z nieprzestrzegania przepisów dotyczących stanu wojennego, gdzie czytamy: *Na mocy rozporządzenia Namiestnika Królestwa oraz przepisów dotyczących stanu wojennego podaje się do wiadomości powszechnej co następuje:*²

№8/ Po godzinie 9 wieczorem nie wolno nikomu chodzić bez oświetlonej latarki za wyłączeniem wojskowych.

№12/ Na pogrzebach mogą się znajdować tylko krewni zmarłego.

№13/ Zbieranie się tłumne na cmentarzach [zapis zgodny z oryginałem] zabrania się. Ze zmrokiem cmentarze zamykane być powinny.

№17/ Sprzedaż na ulicach wszelkiego rodzaju drukowanych, litografowanych i pisanych broszur, hymnów i. t. p najsurowiej zostaje wzbronione.

№18/ Tak samo zabrania się wystawiania na sprzedaż w sklepach pod rygorem zamknięcia takowych oznak żałobnych, niezwykłych rozmaitych ubiorów, konfederatek, czamarek, kontuszów, pasów, szarf i kokard w kolorach narodowych jako też guzików, pierścieni i szpilek z orłami, lub z herbem połączenia Litwy z Polską i. t. p.

№20/ Po upływie 48 godzin od daty niniejszego ogłoszenia złożoną ma być w Policji broń palna i sieczna, przez wszystkich mieszkańców utrzymywana za wyłączeniem wojskowych oraz urzędników cywilnych do 5 klasy włącznie co także dymisjonowanych wojskowych i urzędników rosyjskich. Strażników celnych, Konsumpcyjnych i Tabacznym i Konduktorów Pocztowych.

*Warszawa d. 2 (16) października 1861 roku.*³

W kolejnym rozporządzeniu (z datą 6 (18) października 1861 roku odnoszącym się do stanu wojennego czytamy m. in.

*art. 6/ Za spóźnione doniesienie miejscowej Policji o ukrywaniu się ludzi podejrzanych, za skrywanie ich również jak i ludzi z fałszywymi świadectwami i bez żadnych świadectw na koniec osób przez Rząd poszukiwanych ulegną Sądowi Wojennemu prywatne osoby i przełożeni klasztorów udzielający przytułek, również najbliższa miejscowa Policja lub Wójt Gminy.*⁴

Powstanie wybuchło 22 stycznia 1863 w Królestwie Polskim i 1 lutego 1863 w byłym Wielkim Księstwie Litewskim, kilka dni wcześniej - 13 (25) stycznia) Namiestnik Królestwa wydał rozkaz dzienny dla wojska, wedle którego należało: *Buntowników, którzy będą ujęci z bronią w rękę, sądzić na miejscu przestępstwa w drodze doraźnego polowego wojennego sądu, a wyroki śmierci co do nich wydane, zatwierdzać mają ostatecznie i wprowadzać w wykonanie naczelnicy Wojenni*

1 Ostatni oddział powstańczy ks. Stanisława Brzóska utrzymywał się na Podlasiu do wiosny 1865.

2 Dla potrzeb niniejszego tekstu wynotowałam tylko niektóre z punktów w/w rozporządzenia

3 Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Rząd Gubernialny Lubelski (RGL), Wydział Wojskowy, sygn 19, s. 2- 3

4 APL, RGL (1837 - 1866), Wydział Wojskowy, sygn 19, s. 2 - 3

Okręgów: Warszawskiego, Lubelskiego⁵, Radomskiego, Kaliskiego, Płockiego i Augustowskiego.⁶

W miarę następujących potyczek i starć z rosyjskimi i kozackimi⁷ oddziałami, a także udzielania co było rzeczą zupełnie naturalną, pomocy powstańcom zaczęły ukazywać się dodatkowe instrukcje, czy rozporządzenia odnośnie zachowań ludności cywilnej. Wiele złego dla powstańców czynili także podporządkowani organizacyjnie władzom zaborczym naczelnicy powiatów, burmistrzowie oraz wójtowie. W omawianym Zespole Akt zachowały się takie donosy:

1/ Raport Naczelnika Powiatu Zamojskiego, który donosił Gubernatorowi Cywilnemu Lubelskiemu co następuje:

O stanie powiatu mam honor jaśnie Wielmożnemu Gubernatorowi przedstawić następujące wiadomości, które stosownie do Rezolucyi z dnia 9 (21) października r. b. № 57490 (1634) jednocześnie zakomunikowałem naczelnikowi Zamojsko Hrubieszowskiego Wojennego Oddziału: Burmistrz miasta Szczepieszyna zaraportował pod niem 31 października/11 listopada №1408 że dnia 11 listopada r. b. około godziny 11 - tej rano powstańcy kołmi w liczbie od 36 do 40 uzbrojeni w sztucery, pałasze lub rewolwery, dobrze odziani tytułujący się "Konnemi Strzelcami Obwodu Tarnogrodzkiego" - przybywający [...] . nadmieniam jeszcze Burmistrz że 3 - ech ochotników z których 2 - óch włościan niewiadomego nazwiska i pochodzenia i jeden tameczny mieszkaniec Konstanty Juźwiakowski syn Antoniego złączywszy się z powstańcami razem z niemi uszli.⁸

2/ Raport Wójta Gminy Strzelce w Powiecie Hrubieszowskim z dnia 28 stycznia /9 lutego 1863 roku № 15 :

Mam honor donieść że w dniu 7 b. m. powstańcy czasowo przebywający w mieście Dubience przybyli do wsi Strzelce w liczbie około 30 na koniach uzbrojeni w piki, pałasze i dubeltówki, zawezwali do siebie włościan miejscowych, którym odczytali pismo drukowane opatrzone pieczęcią, które nazwali manifestem narodowym, następnie zniszczyli herb państwa zawieszony nad Kancelaryą wójta Gminy i zabrawszy osiem koni własnością dziedzica będących udali się do Białopola. nadmieniam przytem, że w terytorium gminy pod samym miastem Dubienką znajduje się fabryka⁹

W sierpniu 1863 roku namiestnikiem Królestwa mianowany został Berg, który poprzez swoje bezwzględne działania przyczynił się do upadku powstania. Czy ludność naszego kraju wydawała powstańców, trudno dociec, jeżeli już, to bywały to sporadyczne wypadki jak w przypadku tomaszowskiego felczera pochodzenia żydowskiego o nazwisku Gołdak, który nocą z 30 na 31 stycznia 1863 roku doniósł do dowódcy twierdzy zamojskiej o wkroczeniu do Tomaszowa oddziału powstańczego, w następstwie czego 5 lutego tegoż roku Rosjanie dokonali rzezi w Tomaszowie mordując 24 osoby. Schwyty w okolicy Tarnawatki został powieszony na przydrożnym drzewie.¹⁰ Być może do podjęcia takiej decyzji skłoniła Gołdaka nagroda jaką przeznaczono za

5 W mieście Janowie i powiecie zamojskim Naczelnikiem Wojennym mianowany został dowódca Archangielskiego Pułku Piechoty im. Jego Cesarskiej Wysokości Wielkiego Księcia Włodzimierza Alexandrowicza, pułkownik Bedrag. "Dodatek Nadzwyczajny" do № 16 go Dziennika Urzędowego Guberni Lubelskiej,

6 "Dziennik Powszechny" (wyjątek z części Urzędowej) z dnia 14 (26) stycznia 1863 r.

7 Nie znamy nazwisk Kozaków, którzy brali bezpośredni udział w walkach z powstańcami, wiemy jednak że oddziały kozackie stacjonowały na terenie Zamojszczyzny, choćby w biłgorajskich koszarach specjalnie dla nich pobudowanych, zachowały się także pochówki kozackie na cmentarzach w: **Biłgoraju** - tu spoczywają: chorąży 18 Dońskiego Kozackiego Pułku *Алексей Андреевич Стануль* (20. II.1859 - 8. V. 1888), pułkownik Wojska Dońskiego *Иван Иванович Сербиновъ* (zmarł w wieku 73 lat, 10 sierpnia 1882 roku), podpułkownik *Иван Акимовичъ* (zm. 1889 roku). **Zamościu** - chorąży 13 Dońskiego Kozackiego Pułku *Гаврил Петрович Дудкин* (26. III. 1876 - 19. IX. 1898), asaул *Валеріан Иванович Одноглазков* (22. XI. 1898 - 10. VII.1884), *Владимир Р. Никитон* (11. VI. 1886 - 7. VII. 1894), feldfebel Pułku Borodińskiego, feldfebel 5 Korpusu Miejskiego [...] Pułku Piechoty jego Cesarskiej Mości - *Димитрій Солдянов* (15. IX. 1863 -1892), oraz w Tomaszowie - 21 kwietnia 1893 roku zmarł *Иван Степанов*, sotnik 15 Dońskiego Pułku Kozackiego, w roku 1894 zmarł podpułkownik Głuchowskiego Pułku *Исидор Костановичъ Сальмоновичъ*. Nie wiemy też czy rzeczywiście ci Kozacy brali udział w starciach z powstańcami, są to jedynie moje domysły [RSG]

8 APL, RGL Wydział Administracyjny (1837 - 1866), sygn. 1639, s (?)

9 APL, RGL (1837 - 1866) Wydział Administracyjny sygn. 1639, s. 93

10 B. Cisko, *Bo wolność krzyżami się mierzy. Miejsca i pomniki pamięci narodowej w Tomaszowskim 1831 - 1946*, Tomaszów Lubelski wrzesień 1999, s. 9

"przytrzymanie" powstańca, czyli zatrzymanie go do czasu aż nadjedzie oddział rosyjski - wynosiła ona od 3 - 10 rubli,¹¹ zapewne w zależności od statusu powstańca (zwykły żołnierz, dowódca, szlachcic, włościanin). Dla zachowania "równowagi" wprowadzono także kary pieniężne dla tych włościan, którzy wiedząc o pobycie powstańców na danym terenie nie złożą stosownego doniesienia do władz rosyjskich: Naczelnik Królestwa znalazł słusznym aby od włościan, którzy będą dawać przytułek powstańcom albo też nie doniosą o przebywaniu ich w swoich domach lub wsiach ściaganą była kara od 3 - ech do 10 - ciu rubli za każdego powstańca.¹²

Jednak żadne rozporządzenie, żaden zakaz władz zaborczych nie były w stanie zgasić narodowego ducha walki, było największym polskim powstaniem narodowym, spotkało się z poparciem międzynarodowej opinii publicznej. Miało charakter wojny partyzanckiej, w której stoczono ogółem ok. 1200 bitew i potyczek. Zakończyło się klęską powstańców pomimo początkowych sukcesów. Kilkadziesiąt tysięcy powstańców zostało zabitych w walkach, blisko 1 tys. straconych, ok. 38 tys. skazanych na katorgę lub zesłanych na Syberię, a ok. 10 tys. wyemigrowało.¹³ Spośród wielu starć i potyczek kilkanaście miało miejsce na Zamojszczyźnie, oto najważniejsze z nich.¹⁴

Rok 1863.

W styczniu grupa powstańców dowodzona przez leśniczego ordynackiego, Henryka Hugo Gramowskiego starła się z Kozakami w Szczebrzeszynie - "30 stycznia dzielny i ruchliwy leśnik Henryk Gramowski garstką ludzi rzucił się na Szczebrzeszyn, walcząc z broniącymi się w gmachu szkolnym moskalami".¹⁵ Na skutek przeważającej siły Rosjan, powstańcy wycofali się w kierunku Zwierzyńca. W Krzeszowie powstańcy zaatakowali przebywających w komorze celnej Krzeszowa, zabrali znajdujące się pieniądze, zranili kilku Rosjan i zabrali do niewoli dwóch oficerów.

5 lutego oddział w sile 100 ludzi dowodzony przez Czarnieckiego stoczył potyczkę z 2 kompaniami pułku archangielskiego w sile 200 Kozaków dowodzonych przez ppłk. Eramowa, powstańcy po stracie 5 ludzi wycofali się, w odwecie Eramow urządził rzeź mieszkańców Tomaszowa. **24 lutego** pod Józefowem oddział Borelowskiego walczył z oddziałem majora Ogotina i ppłk. Tołmaczewa, poległo 27 powstańców. **1 maja** miała miejsce bitwa pod Kobylanką (teren rozpościerający się pomiędzy Borowymi Młynami a Tepiłami, na południe od Józefowa), ze strony polskiej w bitwie wzięły udział oddziały dowodzone przez gen. Jeziorańskiego oraz gen. Waligórskiego i Śmiechowskiego.

18 maja oddziały pod dowództwem Żalplachty, Czerwińskiego zasilone grupą około 150 kosynierów, włościan podlaskich pod dowództwem mjr. Porady oraz 100 dobrze uzbrojonymi Podolakami prowadzonymi przez Leszka Wiśniowskiego stoczył potyczkę z Rosjanami dowodzonymi przez ppłk. Szarlotingra, Lubina i Janowowa, zginęło 4 powstańców. **19 maja** oddziały Czerwińskiego i Zapałowicza starły się z Rosjanami pod miejscowością Tuczapy, w walce wyróżnili się kosynierzy Porady.

3 września 1863 roku została stoczona pod Panasówką bitwa między połączonymi siłami Marcina Borelowskiego "Lelewela" (jego oddział liczył 700 powstańców, w tym 17 huzarów węgierskich dowodzonych przez hr. majora Edwarda Nyary) i lubelskiego ziemoanina Kajetana Ćwieka - Cieszkowskiego, co umożliwiło zorganizowanie oddziału w liczbie 1100 żołnierzy, a siłami rosyjskimi dowodzonymi przez mjr. Sterneberga (ok. 4000 żołnierzy). Bitwa przeszła do historii jako zwycięska - straty powstańców wyniosły 35 zabitych¹⁶ i 109 rannych, straty Rosjan

11 APL, RGL (1837 - 1866) Wydział Wojskowy, sygn. 19, s. 227 - 231

12 Tamże

13 L. Trzeciakowski, *Ziemie polskie pod panowaniem państw zaborczych (1815-1918). Powstanie styczniowe*, [w:] *Dzieje Polski*, red. J. Topolski, Warszawa 1975, s. 498.

14 S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863 -1864*, Rapperswil 1913, s. 81 - 124

15 S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863 -1864*, Rapperswil 1913, s. 83

16 Przy pochówku poległych powstańców brał udział Robert Przegaliński pod pisarz sądu Pokoju w Szczebrzeszynie - ich ciała złożono we wspólnej mogile naprzeciwko byłej Fabryki Mebli w Zwierzyńcu. W 1923 roku zwierzyniecscy harcerze wykonali brązowe tablice z nazwiskami poległych i umieścili je na obelisku (według Przegalińskiego poległo 51 powstańców, ich nazwiska spisano i długo były przechowywane, w końcu lista zaginęła. Gdy sporządzano wspomnianą tablicę z trudem udało się odtworzyć 19 nazwisk.

ponad 300 żołnierzy¹⁷

Rok 1864

14 stycznia - we wsi Suchelipie (gm. Rudnik, pow. Krasnystaw) doszło do starcia pomiędzy powstańcami dowodzonymi przez Kossowskiego a 250 osobowym oddziałem rosyjskich dragonów i Kozaków. Zginęło 6 powstańców, zostało rannych lub poległo 21 Rosjan; kiedy powstańcy zaczęli się wycofywać, Rosjanie przystąpili do plądrowania wsi.¹⁸ **18 stycznia** w Starejwsi (na pld- wsch. od Tyszowiec) walczył oddział ppłk. hr. Komorowskiego.

4 lutego pomiędzy wsią Uchanie a Jarosławiec miała miejsce potyczka pomiędzy oddziałem dowodzonym przez mjr. Rokickiego a Rosjanami, którzy stracili 6 żołnierzy, powstańcy wycofali się bez strat.¹⁹ **11 marca** niewielki oddział pod dowództwem mjr. Rokickiego starł się pod Radkowem z wojskiem rosyjskim.²⁰

W grupie osób biorących udział w powstaniu na uwagę zasługują przede wszystkim dowódcy bez reszty oddani sprawie narodowego wyzwolenia, sami powstańcy, ale również osoby postronne udzielające powstańcom daleko rozumianej pomocy z likwidacją denuncjatorów jak to miało miejsce w przypadku *Kazimierza Bohdanowicza*, mieszkańca Małej Bukowej (obwód krasnostawski), który zabił denuncjatora i zdrajcę Starczewskiego; 32 stycznia 1863 stycznia Kozacy pod dowództwem Witkowskiego (Bidkowskiego?) zjawili się we wsi by go pojmać, wywiązała się ze stacjonującymi w pobliżu powstańcami potyczka, w wyniku której ci pierwsi musieli salwować się ucieczką, Witkowski został ranny.²¹

W nocy z 22 na 23 stycznia 1863 roku oddział lekarza z Dubienki, Neczaja (z pochodzenia Rusina) liczący 400 powstańców zajął Hrubieszów i zabrał kasę powiatową.²² Sam *Neczaj* został wzięty do niewoli podczas ataku na folwark Żalin (Ok 13 km. na płn - wsch. od Chełma), a następnie rozstrzelany 22 lutego 1863 roku.²³ Obelisk upamiętniający jego śmierć wzniesiono w 1963 w Krasnymstawie. 15 maja 1863 roku został zamordowany we dworze w Mołozowie lekarz z oddziału Zapalowicza - *Juwenal Niewiadomski*. Z innych biorących udział w walkach z Kozakami i Rosjanami postaci, dowódców udało się odnaleźć w opracowaniu Stanisława Zielińskiego, pracownika Muzeum w Rapperswil²⁴, nazwiska następujących osób:

Borelowski Marcin "Lelewel", pułkownik, dowódca w powstaniu styczniowym, jego oddział w z grupą powstańców dowodzonych przez *Kajetana Cieszkowskiego* oraz 17 kompanii węgierską pod dowództwem *Edwarda Nyary* stoczył 3 września 1863 roku bitwę pod Panasówką - połączone siły trzech ugrupowań wynosiły 1100 żołnierzy; straty Rosjan w tej potyczce zamknęły się liczbą 300 żołnierzy (z 4000 biorących udział w walce), powstańcy mieli 35 zabitych i 109 rannych²⁵

rotmistrz Stanisław Buchowiecki, z- ca Marcina Borelowskiego "Lelewela",

kpt. Aleksander Ubysz, walczył pod Tuczapami w oddziale Żalplachty,

dr Karol Lewakowski, adiutant Żalplachty,

Kozłowski, szef sztabu w oddziale Ćwieka

Walisz, szef sztabu M. Borelowskiego "Lelewela",

por. Jan Mięta, odznaczył się w walce pod Mołozowem 25 października 1863 roku,

por. Żelazowski, odznaczył się w walce pod Mołozowem 25 października 1863 roku,

Piasecki, 3 lutego 1863 roku wkroczył ze swym oddziałem do Tomaszowa i ogłosił rząd narodowy

Julian Sekutowski, odznaczył się w walce pod Starąwsią (płd. wsch od Tyszowiec), za co

17 H. Matławska, *Zwierzyniec*, Zwierzyniec 1999, s. 159

18 E. Niebelski, *Zmierzch powstania styczniowego w Lubelskiem i na Podlasiu (1864 - 1872)*, Dzieje Lubelszczyzny, t. VII, Lublin 1993, s. 68

19 E. Niebelski, *dz. cyt.*, s. 69

20 Tamże, s. 70

21 S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863 - 1864*, Rapperswil 1913, s. 6 - 7

22 J. Niedźwiedz, *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*, Zamość 2003, s. 181

23 S. Zieliński, *dz. cyt.*, s. 84

24 S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863 - 1864*, Rapperswil 1913, s. 81 - 124

25 H. Matławska, *Zwierzyniec*, Zwierzyniec 1999, s. 159

awansowany został do rangi kapitana (18 stycznia 1864 roku)

Oswald Radziejowski, były oficer pułku strzelców pieszych z 1831 roku,

Tomasz Winnicki, szef sztabu gen. Jeziorańskiego, walczył pod Kobylanką,

Kukiel, student Uniwersytetu Warszawskiego, pełnił funkcję komisarza Rządu Narodowego w oddziale Neczaja.

W działalność powstańczą zaangażowany był także **Robert Adolf Przegaliński**, pod pisarz Sądu Pokoju w Szczebrzeszynie, od roku 1862 agent powstańczy, komendant tajnej siły zbrojnej tzw. "setki" powstańczej tymczasowy naczelnik miasta. Wspomnienia Roberta Przegalińskiego z roku 1863, w którym odnotował fakty ze okresu swej działalności w Szczebrzeszynie, a także w Panasówce - po bitwie rozegranej we wrześniu 1863 roku zajmował się pochówkiem poległych powstańców, znajdują się w Archiwum Biblioteki im. H. Łopacińskiego w Lublinie (sygn. 1970-75, k. 27 – 28).

Jako dobry organizator dał się poznać **Paweł Parada**, włościanin z wsi Branew położonej na terenie Ordynacji Zamoyskiej. Staraniem kogoś z rodziny Zamoyskich ukończył cztery klasy szkoły w Szczebrzeszynie (nie wiemy jaka to była szkoła). Podczas powstania dał się poznać jako dobry organizator i dowódca oddziału kosynierów, złożonego z dwudziestu chłopów i mieszczan ordynackich. 16 czerwca 1864 roku został aresztowany. Więziony był w Lublinie, zbiegł i przedostał się na teren Galicji. Data jego śmierci nie jest znana,²⁶ a także **ks. Michał Lenkiewicz** - proboszcz parafii szczebrzeszyńskiej, dziekan zamojski, prałat kapituły zamojskiej, honorowy sędzia pokoju, prezes sądu apelacyjnego powiatu zamojskiego. Żył w latach 1799 – 1864; przez około czterdzieści lat pracował na Zamojszczyźnie. Proboszczem parafii szczebrzeszyńskiej został w 1851 roku, od roku 1857 pełnił funkcję sędziego pokoju powiatu zamojskiego. W roku 1856 został kanonikiem, a w roku 1859 kustoszem kapituły zamojskiej i dziekanem dekanatu zamojskiego. Ksiądz Lenkiewicz udzielał się czynnie w konspiracji, w 1861 roku został aresztowany za udział w manifestacjach patriotycznych – zesłano go w głąb Rosji. W roku 1862 powrócił do Szczebrzeszyna, by ze zdwojoną siłą zaangażować się w działalność konspiracyjną. Znany był w środowisku zamojskim z działalności na rzecz najuboższych – pełnił funkcję prezesa Rady Zakładów Opiekuńczych powiatu zamojskiego. Zmarł 27 sierpnia 1864, grób jego znajduje się na cmentarzu w Szczebrzeszynie.²⁷

Uczestnikami powstania byli: **Jabłoński Tomasz** (1844 – 1918), mieszkaniec Zamościa, za udział w powstaniu więziony w cytadeli warszawskiej, zesłany na Sybir, pochowany jest na cmentarzu parafialnym w Zamościu (przy ul. Peowiaków). **Franciszek Rzymiski**, mieszkaniec Janowa Lubelskiego (10. X. 1840 - 6. III. 1913), spoczywa na miejscowym cmentarzu. Podporucznik **Wacław Oltarzewski**, mecenas z Kijowa, zmarł w wieku 80 lata (28. IV. 1922 roku), również pochowany na cmentarzu w Janowie Lubelskim. **Piotr Luge** (1838 - 1929), pochowany na cmentarzu we Frampolu. **Franciszek Wincenty Janus**, rodem z Biłgoraja. Zmarł 17 stycznia 1933 roku. **Kurkiewicz Władysław** - dowodził "setką" powstańców szczebrzeszyńskich – 26 stycznia 1863 objął dowództwo nad grupą; tego samego dnia powstańcy spotkali się z załogą rosyjską w Zwierzyńcu – po wymianie strzałów wycofali się w kierunku Zamościa.²⁸

Swój udział w powstaniu miała także młodzież ze Zwierzyńca, m. in: **Stanisław Dekański**, **Edward Dziewiszek**, **Feliks Krotki**, **Seweryn Gisges**, **Edward Lewnadowski**; wraz z grupą około 700 powstańców wzięli udział w zwycięskiej potyczce z Rosjanami pod Panasówką, niektórzy zostali ranni, inni, jak **Walenty Fleszar** walczyli dalej w oddziale "Lelewela", biorąc udział w walce pod Batorzem, która zakończyła się przegraną Marcina Borelowskiego. Spośród zwierzynieckich powstańców życie za ojczyznę oddali: **Julian Sieklucki** (wzięty przez Rosjan do niewoli podczas ataku na Modliborzyce, został rozstrzelany w Janowie 9 lutego 1863 roku), **Feliks Krótki** (zginął pod Panasówką), **Romuald Rola – Gadomski** (udział w powstaniu wziął już jako 16

26 R. Smoter Grzeszkiewicz, *Zamojszczyzna. Słownik historyczno biograficzny (maszynopis)*

27 J. Feduszka, *Powstańczy duszpasterz ksiądz Michał Lenkiewicz (1799 – 1864)* "Zamojski Kwartalnik Kulturalny" 1999, nr 1 – 2, s. 117 - 121

28 A. Przysada, *Życie społeczno - polityczne w Szczebrzeszynie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku, Zakłady kształcenia nauczycieli w Szczebrzeszynie i ich wychowankowie*, Studium historyczno - socjologiczne pod red. S. Kosińskiego, Lublin 1975, s. 22

letni chłopiec, walczył w okręgu warszawskim), **Marcin Sokółowski** (pracownik Wydziału Lasów), **Teresa Prus – Jezierska** (jej mogiła znajduje się na cmentarzu w Zwierzyńcu), **Bolesław Jasiński** – na powstańczy szlak bojowy wstąpił w wieku 14 lat, walczył w okręgu warszawskim, następnie udał się na tułaczą wędrowkę. Swój los związał z Rumunią, do kraju powrócił jako wiekowy starzec.²⁹

Powstanie styczniowe zapisało się w pamięci mieszkańców wsi Sulówek taką oto opowieścią: *w ubiegłym stuleciu żyła w Sulówku dziewczyna niezwyklej urody – Magda Bulakówna. Wśród czterech braci była jedynaczką. Rodzice kochali ją nad życie i jak na owe czasy, na wiele jej pozwalali. Otóż dorastająca Magdusia świetnie jeździła konno, nosiła czasami "chłopczyńskie" portki, a że była ładna, lubiana i sprytna uchodziło jej to na sucho.*

Aż nadszedł czas powstania 1863 roku. Kilku chłopców, a i dwaj bracia dziewczyny poszli do lasu. Magda marzyła, aby pójść razem z braćmi, jednak tatulo wybił jej to pasem z głowy.

Latem 1863 roku Magda posłała późnym wieczorem konie "Na Błocie", gdy pod pobliskimi polami na " Nawoszczyźnie" usłyszała strzały. Z początku bardzo się przestraszyła. Gdy odgłosy walki umilkły, babska ciekawość wzięła górę. Dziewczyna skradała się cichutko, gdy nagle usłyszała jęk i jakiś dziwnie znajomy głos nawołujący pomocy. Przemogła strach i podeszła bliżej. W księżycowej poświacie leżał na łące skrwawiony Jasiek, jej starszy brat ranny w potyczce. Rosła i silna dziewczyna nie namyślała się długo. Wzięła Jaśka na plecy i zaniosiła do domu. Schowano go do stodoły i "wykaraskał się" z ran, i dożył sędziwego wieku.³⁰

Ilość poległych na Zamojszczyźnie powstańców jest dość znaczna, oto lista sporządzona na podstawie opracowań:

Hipolita Stupnickiego, Spis poległych i zmarłych 1863 -1864, Lwów 1865

Haliny Matłwskiej, Zwierzyniec, Zwierzyniec 1993

strony internetowej: Kamienie pamięci. Powstanie Styczniowe na Zamojszczyźnie. Józefów. Mieczysław Romanowski

napisu z płyty pomnikowej na cmentarzu parafialnym Krasnobrodzie

Stanisława Zielińskiego, Bitwy i potyczki 1863 - 1864, Rapperswil 1913

imię i nazwisko	skąd pochodził	gdzie poległ /został zamordowany
mjr. Edward Nyary	Węgry	Panasówka 3. IX. 1863
kowal, nieznany z imienia		Panasówka 3. IX. 1863
kpt. Wiszin	Litwa	Panasówka 3. IX. 1863
Ksawery Wierciński		Panasówka 3. IX. 1863
por. Lambert Neumark	Warszawa	Panasówka 3. IX. 1863
Bogusław Neumark	Warszawa	Panasówka 3. IX. 1863
kpt. strzelców Remberger (Reinberger)		Panasówka 3. IX. 1863
rotmistrz Seweryn Roller	Tarnów	Panasówka 3. IX. 1863
Walery Dominik Dulęba (akademik lwowski) Walenty Dulęba Bronisław Dulęba	Tarnów	Panasówka 3. IX. 1863
Jan Nowacki	Warszawa	Panasówka 3. IX. 1863

29 H. Matławska, dz. cyt, s. 159 - 163

30 A. Bulak. M. Zych, *Dzieje mojej miejscowości*, Szczepieszyn 2012, s. 7

Jakub Kaszała	woj. przemyskie	Panasówka 3. IX. 1863
Jan Zagorski		Panasówka 3. IX. 1863
Wojciech Telesz	spod Sanoka	Panasówka 3. IX. 1863
Mieczysław Skałkowski (gimnazjalista)		Panasówka 3. IX. 1863
Józef Zawirski (uczeń szkół lwowskich)		Panasówka 3. IX. 1863
Józef Bartoład	Płock	Panasówka 3. IX. 1863 ³¹
ppor. Horodyński Władysław		Panasówka 3. IX. 1864 ³²
Peszyński Tytus, śmiertelnie raniony i unoszony przez kolegów z placu boju, czując zgon bliski prosił ich, by go zostawili a sami szli do walki; jakoż mówiąc „pod Twoją obronę” wyzionął wzniosłego ducha.		Panasówka 3. IX. 1863
Cieszkowski		3. VIII. 1863 ³³
Wasilewski Gustaw (akademik kijowski)		Józefów 23IV. 1863
Wolęcki (burmistrz miasteczka)	Dubienka w Hrubieszowskim, zakończony przez Moskali w styczniu 1864 w czasie rabunku tego miejsca	
Zawadzki Aleksander		Fajslawice, 1863
Buraczkowski Marcin	włościanin z Józefowa	stracony na szubienicy w Kowalu na Kujawach dnia 27. stycznia 1864. ³⁴
Flis Jan		stracony za udział w powstaniu w Janowie dnia 11.VI. 1864.
Hubel Leszek	Sambor	raniony w utarczce pod Tyszowcami, żywcem został spalony przez Moskali r. 1864.
Janiszewski Władysław	Hodywańce	skończył życie w Tomaszowie dnia 10. października 1863. z ran odniesionych pod Ciotuszą.

31 H. Matławska, *Zwierzyniec*, Zwierzyniec 1993, s. 162 - 163

32 Taka informacja została zapisana w opracowaniu Janusza Stankiewicza na jego stronie Genealogia, Stankiewicz z przyjaciółmi, które to opracowanie zostało sporządzone na podst. pracy Hipolita Stupnickiego *Spis poległych i zmarłych 1863-1864*; we wstępie H. Stupnicki napisał: "Korzystając z różnych dzienników krajowych i zagranicznych, jako też wielu korespondencji i wypisów od pojedynczych osób mi przysłanych, zbierałem przez cały ciąg powstania w r. 1863 i 1864, nazwiska poległych straconych lub zmarłych po szpitalach z ran otrzymanych w boju, które ułożywszy porządkiem alfabetycznym podaje do druku jako materiał do historii, a zarazem jako pamiątkę dla interesowanych rodzin, znajomych i przyjaciół poległych ofiar ostatniego powstania...". Hipolit Stupnicki, Lwów 24 października 1865 r. (dalej jako Opracowanie Janusza Stankiewicza)

33 Tamże

34 Opracowanie Piotra Gładąły na stronie Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego

Klita Władysław, oficer	Rzeszowskie	6. IX. 1863. Batorz
Borelowski Marcin "Lelewel", dowódca oddziału	Podlasie	6. IX. 1863. Batorz
Mieszkowski, oficer		poległ w bitwie pod Batorzem dnia 6. VII. 1863.
rotmistrz Bolba		poległ w bitwie pod Batorzem dnia 6. VII. 1863.
Mrozowski		poległ w bitwie pod Batorzem dnia 6. VII. 1863.
Wallisch (adiutant Marcina Borelowskiego "Lelewela")		6. IX. 1863. Batorz
Riedel Franciszek		raniony w bitwie pod Panasówką, zmarł w Kraśniku, dokąd zabrano go z miejsca walki
Rozner	Tarnów	Batorz 6. IX. 1863.
Rzepecki Walerjan (uczeń gimnazjum)	dziadek Leszka Rzepeckiego (lub stryjeczny dziadek), syna Kazimierzy z Kapciów i Jana Rzepeckiego, pochodził z ziemiańskiej rodziny w Siedliszczu k. Chełma. Za udział w powstaniu Rzepeckim skonfiskowano majątek ³⁵	Batorz 6.IX. 1863.
Soroczyński Władysław (uczeń zakładu Dublańskiego)		zmarł z ran odniesionych w boju z Moskalami pod Zwierzyńcem w r. 1863. (Panasówką?)
Tarnowski hr. Juliusz (zginął w wieku 21 lat)		Komarów 20. VI. 1863
Białobłocki Stanisław (kapitan wojsk moskiewskich)		Fajslawice 1863
Wojciechowski Józef		dzierżawca dóbr, zabity przez Moskalów przy najeździe Wojsławic w Lubelskim w r. 1863 ³⁶
Siencewicz Karol (syn parocha unickiego)		Fajslawice 1863 ³⁷
Turkawski Teofil		Tyszowce 18.V. 1863 r, został spalony żywcem przez Moskali w budynku, dokąd był wniesiony dla opatrzenia rany. ³⁸

35 Relacja Marii z Rzepeckich Lisowskiej, córki Leszka

36 Opracowanie Piotra Gładąły na stronie Lubelskiego Towarzystwa Genalogicznego

37 Tamże

38 Opracowanie Piotra Gładąły na stronie Lubelskiego Towarzystwa Genalogicznego

Walisz		Batorz 1863
Józef Czapka (lat 28)	Józefów	Panasówka 3. IX. 1863
Roland	Galicja	Panasówka 3. IX. 1863
Zagorski Włodzimierz (lat 22)	Lwów	Panasówka 3. IX. 1863
Ksawery Wierciński (lat 15)		Panasówka 3. IX. 1863
Julian Trembiński	burmistrz Józefowa	zm. 14. V. 1863r. na skutek ran odniesionych w bitwie pod Borowcem (Kobylanką) w dniu 1 - 6 V. 1863 ³⁹
<i>kapitanowie</i> - Frankowski Otton, Ring Antoni, Omieniecki Tomasz, <i>podporucznicy</i> - Płachecki, Sarnecki, adiutant Edward Ulaniecki (vel Klaniecki, vel Hulaniecki), instruktor piechoty Żmijewski, brat kapucyn zwany "Kropidło" Mojżesz (starzec z Podlasia) Onieciński, (łącznie zginęło 42 powstańców)		Krasnobród 24. III. 1863r. epitafium na płycie pomnika: <i>Widzieli z dala światel niebieskich promienie. do godów życia nigdy nie zasięda. A może nawet zapomniani będą</i> ".
Mieczysław Romanowski, poeta, ⁴⁰		24 kwietnia 1863 roku pod Józefowem
Gustaw Wasilewski, były komisarz woj. płockiego, a później kaliskiego i lubelskiego		
Solman Ignacy	właściciel Wolicy	zamordowany 28 stycznia 1863
brat Władysława Gorzkowskiego, właściciela Słupi Modliborowskiej pod Janowem		zamordowany 28 stycznia 1863
trzech powstańców		zamordowani w styczniu 1863 roku w Szczepieszynie
Henryk Hugo Gramowski		zamordowany w starciu z Rosjanami pod Tomaszowem 1 lutego 1863 roku
Koziejewski (z oddziału Gramowskiego)		

39 strona internetowa: Kamienie pamięci. Powstanie Styczniowe na Zamojszczyźnie. Józefów. Mieczysław Romanowski

40 Urodzony 1834 roku w Żukowie na Pokuciu, po ukończeniu gimnazjum w Stanisławowie studiował na wydziale prawnym Uniwersytetu Lwowskiego. Pierwsze jego utwory ukazały się w dzienniku "Nowiny" i w 1854 roku w odbitce zatytułowanej "Powieści" (m. poematy: Choraży, Chart watażki), w roku 1855 wydał zbiorek Poezji. Napisał także: powieść poetycką z czasów Michała Korybuta "Łużeccy" (1856), utwór poetycki "Dziewczę z Sącza. Rzecz mieszczańska z czasów wojny szwedzkiej roku 1655" (1861), powieść "Projekta" (1860), tragedię "Popiel i Pisat" (1862). Na łamach Dziennika Literackiego opublikował dwie rozprawy historyczne "O legionach polskich" (1861) i "Jakub Jasiński" (1863). M. Goszczyńska, Mały słownik pisarzy polskich (część pierwsza), Warszawa 1966, s. 146

mjr. Englert (oficer z 1831 roku),		20 marca 1863 roku w Potoku koło Tarnogrodu
oficer Zarański		
17 powstańców z oddziału Czachowskiego, w tej liczbie Władysław Jabłonowski 940 rannych odesłano do Janowa		21 marca 1863 roku, teren pomiędzy wsią Ciosmy a Hutą Krzeszowską
Remer i Rozwadowski	studenci z Warszawy	
ks. Michał Żółtowski, kapelan oddziału		
Franciszek Andrzejewski	Garwolin	
Józef Kurowski	Łuków	
Wojciech Topolski	Krasny Staw [Krasnystaw?]	
Ignacy Pleszyński	Zamość	
Jan Opalaz	Żelechów	
5 zabitych		1 maja 1863 roku , pod Kobyłanką
poległo 48 powstańców, tym: syn gen. Waligórskiego, kpt. Lampke, Urbanowski, mjr. kosynierów Kazanecki		6 maja 1863 roku (drugie starcie z Rosjanami pod Kobyłanką)
kpt. Kazimierz hr. Tyszkiewicz	Litwa	zmarł 9 czerwca w Cieszanowie na skutek odniesionych ran pod Kobyłanką 6 maja 1863 roku
Józef Łucki	pochodził z Sarn	6 maja 1863 roku pod Kobyłanką
Tarnowiecki	Lwów	6 maja 1863 roku pod Kobyłanką
Kwiatkowski, dzierżawca		19 maja 1863 roku we dworze w Mołozowie
<i>kapitanowie</i> - Klisz, Rychter, Bogdanski, Horender, Blond (z pochodzenia Francuz), <i>podoficerowie</i> - Dzbański, Błędowski, Kaszyński Żaboklicki, <i>sierzanci</i> - Malnowski, Stroka, Tasiński, <i>szeregowcy</i> - Tyralewski, Pirazzi, Szubski, Lorenz, Czaparowski, Kulaczkowski		22 października 1863 roku w Łążku (na płu - wsch od Zaklikowa)
Ślaski		zmarł 22 października 1863 roku w Chwałowicach na

		skutek ran odniesionych w potyczce pod Łążkiem
sierżant Więckowski, podoficer Kulikowski, NN		Mołozów 25 października 1863 roku
Rogowski Orlanowski	zarządca Ciotuszy subiekt składu bławatnego Kwiatkowskiego z Warszawy	11 listopada 1863 pod Ciotuszą
Władysław Przemyski (zasłaniał odwrót oddziału Kossowskiego (60 koni)		13 stycznia 1864 roku pod Starym Zamościem
Banaszkiewicz, Szarkiewicz, Zaremba vel Szkarłat, Wedeman, Dębicki, Held (mjr. armii tureckiej		18 stycznia 1863 roku pod Starąwsią (na pld- wsch. od Tyszowiec Tyszowiec)
Bernard Banaś (brat zakonny, reformat)		23 styczeń 1863 roku w Małej Bukowej (obwód krasnostawski)

***

Niektóre obiekty i wydarzenia upamiętniające bohaterską walkę powstańców styczniowych

Szczebrzeszyn - w okresie międzywojennym staraniem szczebrzeszyńskich harcerek Pierwszej Żeńskiej Drużyny Harcerskiej im. Emilii Plater⁴¹ wzniesiono na miejscowym cmentarzu obelisk poświęcony powstańcom roku 1863 w Szczebrzeszynie.

Panasówka - Pomnik Powstańców 1863 roku i mogiła bohaterów bitwy pod Panasówką.

cmentarz w Józefowie - grób poety Mieczysława Romanowskiego.

cmentarz w Batorzu - mogiła trzydziestu powstańców poległych pod Batorzem wraz z dowódcą Marcinem Borelowskim Lelewalem.

W roku 1963 Poczta Polska wydała okolicznościowe stemple pocztowe upamiętniające 100 rocznicę bitew stoczonych podczas powstania styczniowego w: *Fajslawicach* (24. VIII. 1963), *Janowie Lubelskim* (18. VIII. 1963) oraz stemple upamiętniające sylwetki dowódców powstania: Marcina "Lelewela" Borelowskiego (*Krasnobród* 24. II. 1963), Bosaka (*Józefów k/Biłgoraja* 17. IV. 1963), Zygmunta Chmieleńskiego (*Janów Lubelski* 6. VII. 1963), Marcina "Lelewela" Borelowskiego (*Zwierzyniec* 3. IX. 1963).⁴²

41 Istniała w latach 1920 – 1939; funkcje drużynowych pełniły kolejno nauczycielki: Stanisława Jonot – 1920 – 1923, Zofia Jaworska - 1923 – 1929, Celina Dębińska – 1930 – 1932, Halina Zalewska – styczeń 1933 – wrzesień 1939.

42 L. Piekarczyk, *Powstanie styczniowe na polskich znaczkach pocztowych*, "Arsenał Polski" , Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1984, s. 27- 28

